

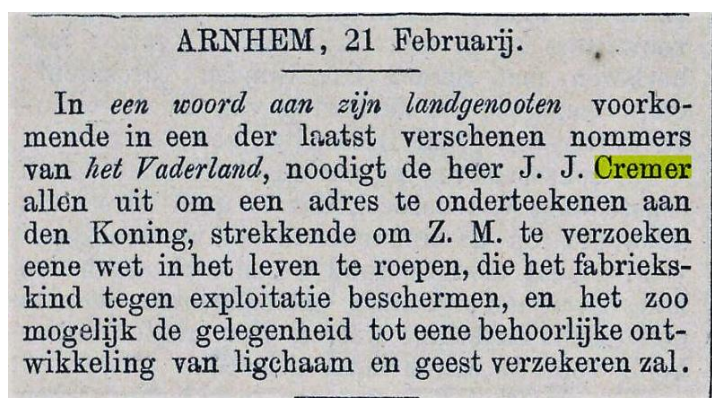

"Een woord aan mijn landgenooten" door J.J. Cremer: een pleidooi tegen de kinderarbeid in Nederlandse fabrieken.

27 augustus 2026. Meer informatie is te vinden op de [Informatiepagina](#)

"Een woord aan mijn landgenooten" is een vlammend en geëngageerd maatschappelijk pamflet, geschreven door de bekende Nederlandse auteur en voordrachtskunstenaar Jacob Jan Cremer op **16 februari 1870** in Den Haag. Het werd op **21 februari 1870** gepubliceerd in het landelijke dagblad *Het Vaderland*.

Het geschrift fungeert als een **publieke oproep tot een petitiecampagne**. Cremer schreef het naar aanleiding van een uitspraak in de Tweede Kamer van minister C. Fock (Binnenlandse Zaken). Fock weigerde namelijk een wetsontwerp in te dienen om toezicht te houden op fabriekskinderen, omdat volgens hem "*eerst de openbare meening zich krachtiger moest uitspreken*". Cremer nam deze uitspraak uiterst serieus en besloot met dit stuk de publieke opinie massaal te mobiliseren om Koning Willem III rechtstreeks te smeken om wettelijke bescherming voor werkende kinderen.

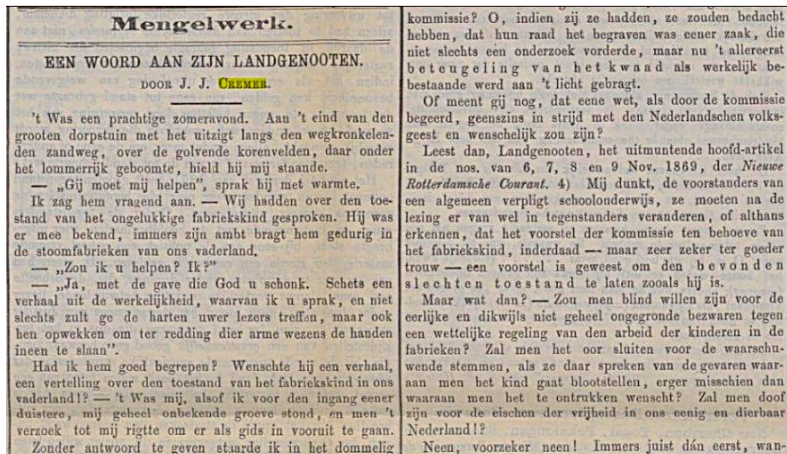

Samenvatting.

1. Het verbond en de confrontatie met kinderarbeid.

Cremer opent zijn betoog met een emotionele terugblik op een "prachtige zomeravond" ruim zeven jaar geleden. Een vriend (A.A.C. de Vries Robbé), wiens ambt hem geregeld in

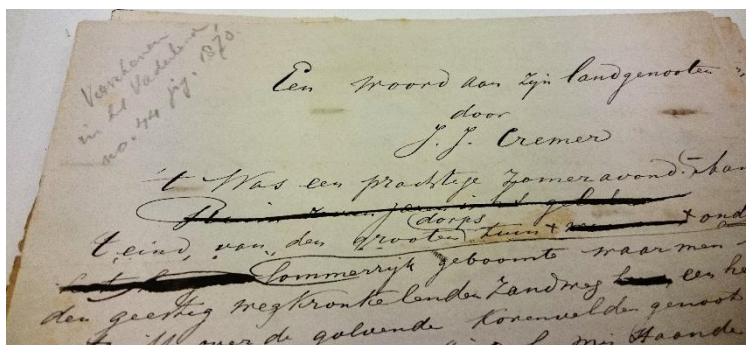
stoomfabrieken bracht, sprak hem destijds aan over het erbarmelijke lot van het fabriekskind. De Vries Robbé vroeg Cremer om zijn literaire gave te gebruiken om dit onrecht aan te klagen en de harten van lezers te raken. Geïnspireerd door dit gesprek besloot Cremer de fabrieken zelf te bezoeken. Wat hij daar zag aan "**bleke hol-oogige dwergjes**" die **12 tot 15 uur per dag** geestdodend en zwaar werk verrichtten, schokte hem diep. Het dreef hem ertoe zijn stem te voegen bij andere sociaal bewogen strijders zoals Samuel Coronel en Le Poole, en zijn spraakmakende novelle '*Fabriekskinderen. Een bede, doch niet om geld*' te schrijven.

2. Zeven jaar van politieke vertraging

Het pamflet kaart de diepe frustratie aan over het uitblijven van concrete politieke actie. Naar aanleiding van Cremers eerdere novelle stelde minister J.R. Thorbecke in 1863 weliswaar een staatscommissie in om kinderarbeid te onderzoeken, met De Vries Robbé als voorzitter. Maar inmiddels zijn er **zeven lange jaren** verstreken ("ZEVEN!") waarin de kinderen onafgebroken zijn blijven lijden, uitputten en sterven.

Hoewel behoudende critici Cremer destijds beschuldigden van literaire overdrijving, heeft het uiteindelijke rapport van de staatscommissie hem volledig in het gelijk gesteld. De commissie concludeerde officieel dat het fabriekskind door te vroege en te langdurige arbeid ernstig achterloopt in zijn geestelijke en lichamelijke ontwikkeling, en dat er dringend "*wat aan gedaan moet worden*".

3. Verdeeldheid over de oplossing: Het "bevrozen" van de situatie.

Hoewel de noodzaak tot ingrijpen vaststond, bleken de commissieleden diep verdeeld over de concrete oplossing:

- **Het meerderheidsvoorstel:** De commissie stelde voor om een **algemene schoolplicht** in te voeren als het enige middel om de exploitatie van kinderen tegen te gaan.

- **Het protest van De Vries Robbé:** De voorzitter van de commissie weigerde dit voorstel te steunen en voegde een apart bezwaarschrift toe aan de minister. Hij bepleitte dat een wet voor verplicht schoolonderwijs vanwege de maatschappelijke en politieke verhoudingen (de schoolstrijd) in Nederland op dat moment volstrekt onhaalbaar was. De Vries Robbé stelde resoluut dat het voorstel van de commissie feitelijk neerkwam op "*een voorstel om den bevonden slechten toestand te laten zooals hij is*".

Cremer steunt dit protest van De Vries Robbé vurig. Hij betoogt dat het louter eisen van een schoolplicht, zonder de arbeid zelf direct wettelijk aan te pakken, neerkomt op het begraven van de hele zaak.

4. Weerlegging van economische en maatschappelijke bezwaren.

Cremer richt zich tot de critici en fabrikanten die waarschuwen voor economische schade en de inperking van de industriële vrijheid. Hij stelt dat de overheid de plicht heeft om in te grijpen om het mishandelde kind te beschermen, net zoals zij dat elders in het strafrecht doet. Eventuele negatieve economische gevolgen noemt hij "onbewezen mogelijkheden".

Bovendien stelt hij dat de industrie alternatieven zal vinden: net zoals de spoorwegen de straatwegen vervangen, zullen **machines ("ijzeren raders") de plek van de kwetsbare kinderen ("arme levende raderen") innemen.**

Daarnaast eist hij wetgeving die ook straf oplegt aan gewetenloze ouders die hun kinderen uitbuiten, en aan fabrikanten die door blind eigenbelang of gewoonte mensenlevens verwoesten.

5. De oproep tot een nationaal petitie-adres.

Om minister Fock te dwingen tot wetgeving, roept Cremer de burgers van Nederland op om als één man op te staan. Hij presenteert een kant-en-klaar **concept-adres aan de koning** (*Sire!*). In deze petitie wordt de koning eerbiedig gevraagd om samen met zijn regering een wet in het leven te roepen die het fabriekskind beschermt tegen onredelijke exploitatie en hem de kans geeft zich fysiek en mentaal fatsoenlijk te ontwikkelen.

Hij doet tevens een moreel appèl op Nederlandse industriëlen om hun eigen korte termijn winsten op te offeren en dit initiatief te steunen. Cremer sluit af met een emotionele smeekbede: terwijl men in Den Haag praat, werken, bloeden en huilen de kinderen nog elke dag 12 tot 15 uur in de fabrieken. Hij roept de lezers op naar hun eigen geliefde kinderen te kijken en haast te maken met de actie.

Hier is de chronologische tijdlijn van de strijd tegen de kinderarbeid in de Nederlandse fabrieken in de periode 1860 en 1874:

1860: Het eerste advies.

Advies van De Vries Robbé: Ingenieur bij het Stoomwezen A.A.C. de Vries Robbé brengt een rapport uit over buitenlandse regelingen rondom kinderarbeid en adviseert de regering dringend om ook in Nederland over te gaan tot een wettelijke regeling.

- **Regeringsenquête:** De regering reageert met een enquête naar de omvang van het probleem, maar deze blijft beperkt van opzet en leidt niet tot concrete politieke stappen.

Zomer (~1862): Het verbond op de zomeravond.

- **De ontmoeting:** Op een prachtige zomeravond ontmoeten J.J. Cremer en De Vries Robbé elkaar. De Vries Robbé, die door zijn ambt regelmatig in de stoomfabrieken komt, smeekt Cremer om zijn literaire talent in te zetten voor het ongelukkige fabriekskind. Hij adviseert hem de fabrieken zelf te gaan bekijken en erover te schrijven.

Begin 1863: De confrontatie en 'Fabriekskinderen'.

- **Het fabrieksbezoek:** Cremer bezoekt samen met De Vries Robbé een Leidse textielfabriek. Hij is diep geschokt door de bleke, dwergachtige kinderen die 12 tot 15 uur per dag zwaar werk verrichten.
- **Het schrijven:** In zes weken tijd schrijft hij zijn novelle *Fabriekskinderen. Een bede, doch niet om geld*. Het kladhandschrift hiervan dateert van **23 februari 1863**.
- **7 maart 1863 (De voordracht):** Cremer draagt het werk voor het eerst voor in een volle zaal van het Haagse Diligentia. Hij heeft ook ministers en Kamerleden uitgenodigd; er komen slechts enkele Kamerleden opdagen en de ministers laten verstek gaan. De opbrengst van deze voordracht schenkt hij aan slachtoffers van een overstroming.

Lente/Zomer 1863: De reactie van Thorbecke.

- **2 april 1863:** Minister J.R. Thorbecke (Binnenlandse Zaken) reageert per brief op de gedrukte tekst die Cremer hem heeft toegestuurd. Hij schrijft dat de vraag of kinderarbeid in fabrieken wettelijk geregeld moet worden "ernstig overwogen" dient te worden.
- **Instelling Staatscommissie:** Later dat jaar stelt Thorbecke een staatscommissie in om de situatie van fabriekskinderen te onderzoeken. De Vries Robbé wordt benoemd tot voorzitter.

1866: Groeiend ongeduld.

- **Brieven in de Nederlandsche spectator:** Omdat de commissie nog altijd met het onderzoek bezig is, uit Cremer in de *Nederlandsche Spectator* zijn ongeduld over het feit dat het allemaal wel erg lang duurt.

1869: Een verdeelde commissie

- **Rapport na zeven jaar:** Na "zeven lange jaren" brengt de commissie eindelijk haar rapport uit. Het rapport stelt officieel vast dat fabriekskinderen achterlopen in hun ontwikkeling door te vroege en te langdurige arbeid.
- **De patstelling:** De commissie is echter diep verdeeld over de oplossing. De meerderheid ontraadt een directe wettelijke inperking van de arbeid en stelt in plaats daarvan een **algemene schoolplicht** voor.
- **Het protest van De Vries Robbé:** Voorzitter De Vries Robbé is het hier absoluut niet mee eens en voegt een afzonderlijke brief aan de minister toe. Hij stelt dat een algemene schoolplicht politiek onhaalbaar is vanwege de schoolstrijd en noemt het voorstel van de meerderheid "een voorstel om den bevonden slechten toestand te laten zooals hij is".
- **Politieke onwil:** De liberale regering schuift de kwestie terzijde en neemt het standpunt van de meerderheid (geen arbeidswetgeving) over.

In de *Twentsche Ct.* wekt de heer André de la Porte de nijvere bevolking op, om, nadat het *Nut van 't Algemeen* vruchteloos zich bij adres tot Z. M. den koning heeft gewend, ten einde eene wet te vragen, om „den leeftijd en de arbeidsuren voor *kinderen in fabrieken*” te regelen, aan de roepstem van den heer **Cremer** gehoor te verleen, en adressen aan den koning over deze zaak optezenden. Te Almelo en Kampen is zulk een adres reeds in omloop; Enschedé, Hengelo, Goor, Borne, Delden, Oldenzaal, Leiden, Tilburg en Hilversum zullen stellig volgen. De minister moet er zich niet meer op kunnen beroepen, dat de openbare meening zich *niet* uitsprekt.

Begin 1870: De openbare mening eist actie.

- **De uitspraak van minister Fock:** In de Tweede Kamer verklaart minister Fock dat hij nog geen wetsontwerp wil indienen, omdat "eerst de openbare meening zich krachtiger moest uitspreken".
- **21 februari 1870 (De oproep):** Cremer reageert direct en publiceert in *Het Vaderland* zijn vlamme betoog *Een woord aan mijn landgenooten* (geschreven op 16 februari). Hij roept het Nederlandse volk op om massaal petitie aan de Koning te sturen waarin om een beschermende wet voor het fabriekskind wordt gevraagd.
- **4 maart 1870 (Het succes):** *Het Vaderland* meldt dat Cremers oproep overal in het land gehoor vindt en dat burgers massaal de petitie-adressen tekenen.
- **2 juni 1870 (De open brief):** Om de druk op te voeren, publiceert Cremer (na een eerdere kladversie op 17 maart) zijn *Openbare brief aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken* in *Het Vaderland*. Hij ontkracht hierin alle praktische bezwaren en stelt dat de wil van het volk nu overduidelijk is.

1874: De wettelijke regeling.

- **24 september 1874:** Na nog eens vier jaar politiek getouwtrek wordt het '**Kinderwetje van Van Houten**' officieel gepubliceerd in het *Staatsblad*. Hoewel deze initiatiefwet van Kamerlid S. van Houten door de Kamer flink is besnoeid, is het de allereerste wet in Nederland die kinderarbeid in fabrieken aan banden legt. Tijdens de Kamerbehandeling wordt expliciet erkend dat Cremers jarenlange bemoeienis en actievoering een beslissende uitwerking hebben gehad.

www.jacobcremer.nl

Laatst bijgewerkt: 28 augustus 2026.

www.jacobcremer.nl